

Лідовець Р.А. Окремі питання відповідальності за порушення зобов'язань, що виникають із змішаних договорів // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 24. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – С. 304 – 309

Інститут цивільно-правової відповідальності у системі цивільного права відіграє не останню роль, оскільки призначений для виконання ним однієї з основних функцій – охоронної. З'ясування питання про те, чим є цивільно-правова відповідальність, в чому полягає її суть, є однією з центральних проблем цивілістики. З впровадженням в Україні нового цивільного законодавства згадані питання набувають особливої актуальності, оскільки з'явилася потреба в науковому аналізі і обґрунтуванні його положень. Останнім часом з'явилося ряд публікацій, присвячених питанням цивільно-правової відповідальності, а також окремим її видам. Зокрема, можна виділити таких авторів як В. Примак, Л. Гаркуша, В. Потапенко ¹. Коло проблем, що ними розглядаються, є досить широким і стосується як сутності самої цивільно-правової відповідальності, та і, наприклад, питань визначення і відшкодування збитків.

На наш погляд, потребує більшої уваги такий вид цивільно-правової відповідальності, як договірна відповідальність, або іншими словами відповідальність, що настає за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, яке виникло з договору. Оскільки піднята проблематика є достатньо широкою, необхідно зосередитись на найбільш актуальних питаннях.

З прийняттям нового Цивільного кодексу України ² (надалі ЦК України) отримав законодавче закріплення такий вид договорів, як змішані договори. До цього регламентація змішаних договорів в цивільному законодавстві була відсутня, хоча можливість їх існування допускала ст. 4 Цивільного кодексу УРСР 1963 року ³ (надалі ЦК УРСР).

В умовах сьогодення інститут змішаних договорів має велике практичне значення, оскільки дає можливість сторонам договірних відносин найбільш

адекватно ринковим умовам закріпити свої обов'язки відносно один одного. Зважаючи на це, вбачаємо за необхідне розглянути окремі питання відповідальності за порушення зобов'язань, що виникають із змішаних договорів. Відтак завданням цієї статті є – з'ясувати особливості відповідальності за порушень зобов'язань із змішаних договорів.

Незважаючи на численні дослідження з проблем юридичної відповідальності, в тому числі цивільно-правової, ще багато питань залишаються спірними та нерозкритими. Наприклад, немає ще одностайної думки у визначенні поняття юридичної відповідальності, відсутня єдність поглядів і щодо суті цивільної відповідальності.

Найбільш вдало, на наш погляд, поняття цивільно-правової відповідальності сформулював О.С.Йоффе: „Цивільно-правова відповідальність як різновид санкції – це покладення на правопорушника оснований на законі невігідних правових наслідків, які виявляються у позбавленні його певних прав або заміні невиконаного обов'язку новим, або у приєднанні до невиконаного обов'язку нового додаткового”⁴.

В юридичній науці прийнято проводити диференціацію цивільно-правової відповідальності на різні види. При цьому критерії поділу можуть бути обрані залежно від цілей такої диференціації. Зокрема, залежно від підстав виникнення відповідальності розрізняють договірну і позадоговірну відповідальність⁵.

На необхідність чіткого розмежування цих видів відповідальності звертає увагу Вищий господарський суд України. Відповідно до п.1 роз'яснення від 01.04.1994 р. №02-5/215 “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди”⁶ господарському суду слід відрізнити обов'язок боржника відшкодувати збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання, що випливає з договору (стаття 203 ЦК УРСР), від позадоговірної шкоди, тобто від зобов'язання, що виникає внаслідок заподіяння шкоди (глава 40 ЦК УРСР). Тому помилковим є рішення окремих господарських судів, які при вирішенні спорів, пов'язаних з відшкодуванням

збитків, заподіяних невиконанням або неналежним виконанням договірних зобов'язань, посилаються на статтю 440 ЦК УРСР.

Що до форм цивільно-правової відповідальності і, зокрема, договірної, тобто форм вираження несприятливих наслідків в майновій сфері порушника, які є наслідком допущеного ним правопорушення, в юридичній літературі висловлені різні позиції.

О.С. Йоффе вважав, що до заходів відповідальності за порушення зобов'язання відносяться не лише відшкодування збитків і сплата неустойки, але й “втрата завдатку і різноманітні санкції, що застосовуються в зобов'язаннях окремих видів”⁷.

Вцілому, переважна більшість науковців відносять до форм цивільно-правової відповідальності відшкодування збитків і сплату неустойки⁸. Однак, що до втрати завдатку, то, на думку М.І. Брагінського та В.В. Вітрянського, це по суті є штрафом (законною неустойкою) і не може бути визнаний самостійною формою цивільно-правової відповідальності.

Аналізуючи норми Цивільного кодексу України, не можна погодитись з таким твердженням, тому що законодавець передбачає різні наслідки для неустойки і завдатку. Так, відповідно до ч. 2 ст. 552 ЦК, сплата (передання) неустойки не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. А ч. 2 ст. 571 ЦК передбачає, що сторона, винна у порушенні зобов'язання, має відшкодувати другій стороні збитки в сумі, на яку вони перевищують розмір (вартість) завдатку, якщо інше не встановлено договором. Таким чином, згідно з наведеною нормою, відповідальність у вигляді відшкодування зменшується на розмір завдатку. Отже, останній можна вважати самостійною формою відповідальності, яка, на відміну від неустойки, враховується при визначенні розміру відшкодування збитків.

Особливості цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань, що виникають із змішаних договорів, тісно пов'язані із їх правовою природою.

Відповідно до ч. 2 ст. 628 ЦК України до відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору. Саме виходячи з наведеного правила здійснюється реалізація цивільно-правової відповідальності.

Для того, щоб правильно застосувати норми закону щодо того чи іншого елемента договору, очевидно, необхідно чітко визначити, елементи яких саме договорів поєднані в ньому, а також момент, в який закінчуються і розпочинаються відносини, що стосуються різних частин договору. Зробити це буває іноді досить складно з огляду на тісне переплетення в договорі різних елементів. Крім того, потрібно вірно визначити, порушення яких норм якого виду договору є підставою відповідальності. З'ясування даних обставин має важливе значення, оскільки відповідальність за порушення різних видів договорів має свої особливості.

Наприклад, до змішаного можна віднести договір на обслуговування громадським харчуванням, який поєднує в собі елементи надання послуг і купівлі-продажу. Положення про відшкодування збитків за порушення цих двох видів договорів не зовсім співпадають. Зокрема, якщо йдеться про невиконання або неналежне виконання договору про безоплатне надання послуг, то збитки підлягають відшкодуванню виконавцем у розмірі, що не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо інший розмір відповідальності виконавця не встановлений договором (ч. 2 ст. 906 ЦК України). Таким чином, встановлюється обмежена відповідальність. Що ж до відповідальності за порушення договору купівлі-продажу, то вона законом спеціально не обмежується.

Доброю ілюстрацією проблем, які можуть виникнути між сторонами з приводу застосування норм про відповідальність, може бути справа, що мала місце в судовій практиці Російської Федерації і наведена в постанові Президії Вищого Арбітражного Суду Російської Федерації від 26.01.1999 р. № 6150⁹.

ВАТ звернулось в арбітражний суд з позовом до підприємства про стягнення боргу, що складався із зменшення купівельної ціни товару і робіт у зв'язку з виявленням і усуненням прихованих недоліків.

Як випливає із матеріалів справи, відповідно до укладеного між сторонами договору позивач доручив відповідачу виконати роботи з поставки і монтажу торгового павільйону.

Актом здачі-приймання було засвідчено, що роботи з поставки і монтажу павільйону виконані в повному обсязі і повністю відповідають умовам договору. Однак при експлуатації павільйону були виявлені приховані істотні недоліки – не витримування того температурного режиму, який був обумовлений в технічному паспорті. Позивачем був укладений договір з третьою особою про усунення недоліків.

Суд першої інстанції, визнавши цей договір договором купівлі-продажу, задовольнив позов, посилаючись на те, що право вибору відповідальності за неналежну якість товару належить покупцю відповідно до ст. 475 ЦК РФ. Це рішення було відмінено касаційною інстанцією і в задоволенні позову відмовлено з наступних підстав. Сторонами укладений змішаний договір, який включає елементи купівлі-продажу і будівельного підряду. Після здачі об'єкта замовнику в споруді виявились протікання, пов'язані з порушенням Будівельних норм і правил при виконанні робіт по герметизації з'єднань. Металоконструкції виготовлені у повній відповідності з кресленнями.

Відповідно, як відзначає А.Н. Танага, в даному випадку встановлена неналежна якість підрядних робіт. Тому відповідальність підрядника повинна визначитись вимогами ст. 723 ЦК РФ, а не положеннями ст. 475 ЦК РФ. Відповідно до названої норми, замовник вправі усунути недоліки власними силами, вимагаючи від підрядника відшкодування своїх витрат, якщо право замовника усувати їх передбачені в договорі підряду. В договорі сторін такої умови немає, тому вимога замовника неправомірна¹⁰.

Президія ВАС РФ, відмінюючи постанову касаційної інстанції, що відмовила в задоволенні позовних вимог, вказала, що до спірних

правовідносин, які виникли з договору, що містить елементи поставки і підяду (змішаний договір) потрібно застосовувати ст. 475 ЦК РФ, оскільки до відносин сторін за змішаним договором в силу пункту 3 ст. 421 ЦК РФ застосовуються у відповідних частинах правила про договори, елементи яких містяться в змішаному договорі.

Своє рішення Президія ВАСу обґрунтувала тим, що відповідно до експертного висновку панелі павільйону містили недостатню кількість матеріалу для утворення теплоізоляційного шару, тобто встановлено відступлення в панелях модуля від паспортних даних, часткова відсутність утеплювача. Таким чином, порушення стосувалися поставки. Відповідно до ст. 475 ГК РФ, покупець має право за своїм вибором вимагати від продавця відповідного зменшення купівельної ціни, безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк або відшкодування своїх витрат на усунення недоліків товару.

Як видно з цього прикладу, при вирішенні подібних справ, потрібно детально з'ясувати усі обставини і, особливо, до яких відносин належать ті чи інші порушення обов'язків сторонами.

Складний характер змішаних договорів може викликати спори при покладені на сторін не лише цивільно-правової, а й фінансової відповідальності. Приклад такої ситуації наводить В. Луць. Арбітражний суд львівської області, розглядаючи справу № 3/592-94 р. за позовом львівського підприємства “Львівтрансгаз” до державної податкової інспекції м. Львова про визнання недійсним рішення податкової інспекції, вирішив стягнути з позивача у доход бюджету 172 480 883 320 крб. (у купонах) фінансових санкцій за порушення податкового законодавства. Як відзначає В.В. Луць: „При розв'язанні цього спору виникло питання про юридичну природу договору від 20 червня 1996 р., укладеного між підприємством “Львівтрансгаз” і польським підприємством, бо саме від характеру цього договору залежала обґрунтованість нарахування фінансових санкцій на позивача. Аналіз договору та ряду додаткових до нього угод показав, що їх предметом були різні види

господарської діяльності. Зокрема, підприємство “Львівтрансгаз” зобов’язалося зберігати у своїх сховищах для польського підприємства обумовлену кількість газу протягом 1990 – 1995 рр. У свою чергу польська сторона зобов’язалася компенсувати витрати нашого підприємства шляхом виготовлення технічної документації на будівництво цегельного заводу, закупівлі і поставки устаткування для цього заводу та іншого нафтогазового і землерийного устаткування”¹¹.

Таким чином, цей договір містив елементи різних договорів, таких, як зберігання, підяду, купівлі-продажу, поставки тощо. Послуги із зберігання та наступного транспортування газу, за цим договором, повинні були обмінюватися на бартерній основі на зустрічні дії з виготовлення технічної документації, поставки устаткування тощо. Разом з тим, у договір була включена умова, яка давала можливість підприємству “Львівтрансгаз” вимагати оплати послуг із зберіганням газу в грошових коштах, що фактично й здійснювало польське підприємство на вимогу українського учасника. Тому, як відзначає В.В. Луць, „...оцінка дій учасників з виконання цього договору на основі поданих сторонами документів могла бути дана або як бартерної операції, або як надання послуг із зберігання газу на еквівалентній грошовій основі”¹².

В деяких випадках, саме така конструкція, як змішаний договір, дозволяє ефективно врегулювати певні відносини. Так, О.М. Бичкова на основі аналізу діючого трудового і акціонерного законодавства РФ робить висновок, що законодавство закріплює два типи відносин між акціонерним товариством і його виконавчим органом: один на основі міжгалузевого договору, що містить положення трудового договору (контракту) і положення Закону РФ “Про Акціонерне товариство” (ст. 69, 71), другий – на основі цивільно-правового договору (ч. 3 п. 1 ст. 69 Закону РФ “Про Акціонерне товариство”). На її погляд, другий тип відносин може бути представлений змішаними договорами, елементами яких є: а) положення договору про довірче управління майном і положення агентського договору за типом доручення або б) положення

договору про оплатне надання послуг і положення агентського договору за типом доручення.

На основі аналізу цивільно-правових форм, що опосередковують відносини акціонерного товариства і управителя, управляючої організації, яким передані повноваження виконавчого органу товариства, вона робить висновок про те, що управитель чи управляюча організація, які діють на основі змішаного цивільно-правового договору, несуть цивільно-правову відповідальність незалежно від вини (п. 3 ст. 401 ЦК РФ).

Оскільки управитель, управляюча організація, які діють на основі таких договорів повинні мати статус підприємця, то і відповідальність вони повинні нести не просто цивільно-правову, а підвищену, підприємницьку або відповідальність за ризик, а не лише за винне спричинення збитків. Покладення на підприємця додаткового тягаря у вигляді відповідальності без вини дозволить збалансувати інтереси і правове становище сторін цивільних правовідносин з участю в якості однієї із сторін підприємця.

Таким чином, О.М. Бичкова робить висновок, що найбільш прийнятним договором, який регулює відносини між акціонерним товариством і виконавчим органом, а також управителем стати в умовах ринкової економіки змішаний цивільно-правовий договір, а управителі (в тому числі і директори) за цим договором повинні мати статус підприємця¹³.

Щодо правових наслідків, які можна застосовувати за порушення зобов'язання, які виникають із змішаних договорів, необхідно враховувати ту обставину, що, незважаючи на поєднання в змішаному договорі елементів різних договорів, він все ж є одним договором, і тому в результаті порушення навіть однієї умови є підстава для припинення зобов'язання внаслідок розірвання договору. Елементи змішаного договору не є самостійними і тому невиконання або неналежне виконання хоча б одного з них є порушення зобов'язання в цілому.

Таким чином, можна зробити висновок, що нове цивільне законодавство містить ряд нововведень, які покращують правове регулювання цивільно-

правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань в цілому. Відповідальність за порушення зобов'язань, що виникають із змішаних договорів має особливості, які насамперед пов'язані із правовою природою цих договорів, а також з тим, що цивільне законодавство передбачає особливості відповідальності за порушення різних видів договорів, які потрібно враховувати. Для правильного вирішення спорів, що виникають із змішаних договорів, необхідно особливо уважно досліджувати всі деталі справи, щоб чітко розмежувати окремі елементи договору і застосувати відповідні норми. Водночас існують суперечності між новим цивільним і господарським законодавством, пошук та усунення яких залишається актуальним і є орієнтиром для подальших досліджень. Вивчення потребує, також, судова практика в контексті питання змішаних договорів.

¹ Гаркуша Л. Відшкодування збитків за порушення контрактних зобов'язань // Юридичний журнал. – 2003. №6. – С. 58-60; Потапенко В. Збитки та порядок обчислення їх розміру // Юридичний журнал. – 2003. №6. – С. 48-51; Примак В. Проблеми інституту цивільно-правової відповідальності у системі положень нового Цивільного кодексу України // Юридична Україна. – 2003. №7. – С. 35-39.

² Голос України, 2003. -- № 45-46, 47-48.

³ Кодекси України. – К., 1998. – Кн. 2.

⁴ Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. Л.: Изд-во ЛГУ, 1955. -- С. 14.

⁵ Цивільне право України. У 2-х кн., Кн.1 / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 697.

⁶ Вирішення господарських спорів / за ред. Д.М. Притики. К.: Юстиніан, 2002. – С. 218.

⁷ Иоффе О.С. Обязательственное право. М.: "Юрид. лит.", 1975. – С. 98-99.

⁸ Див. Гражданское право Ч1. Учебник / Под ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева. – М.: Издательство ТЕИС, 1996. – С. 481-482..

⁹ <http://www.arbitr.garant.ru/public/default.asp?no=12014895>

¹⁰ Танага А.Н. Свобода выбора вида заключаемого договора // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. – 2002. -- № 7. – С. 107.

¹¹ Луць В.В. Контракты у підприємницькій діяльності: Навчальний посібник. – 2-е вид., стер. – К.: Юрінком Інтер, 2001.— С. 113-114.

¹² Луць В.В. Контракты у підприємницькій діяльності: Навчальний посібник. – 2-е вид., стер. – К.: Юрінком Інтер, 2001.— С. 113-114.

¹³ Бычкова Е.Н. Договорная ответственность исполнительных органов акционерного общества / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юрид. наук. Санкт-Петербург, 2000. – С. 24 -26.